

Przewodnik po fortyfikacjach Poznania

tylko dostępne
obiekty

POZnan*.travel
POZNAŃSKA LOKALNA ORGANIZACJA TURYSTYCZNA

Spis treści

Krótką historia poznańskich fortyfikacji	3
Fort II	4
Fort III	6
Fort IVa	8
Fort Va	10
Fort VI	12
Fort VII	14
Prezydencki Schron Przeciwatomowy	16
Schron przeciwlotniczy w Parku Wilsona	18
Schron zimnowojenny przy ul. Babimojskiej	20
Cytadela	22
Śluza Katedralna	26
Galeria Werkbank	28
Pub Fort Colomb	30
Hotel ForZa oraz Restauracja Fortezza	32
Fortyfikacje XIX w. na współczesnej mapie miasta	34
Mały słowniczek pojęć z dziedziny fortyfikacji	36

Krótką historia poznańskich fortyfikacji

Poznań już tysiąc lat temu należał do jednych z najlepiej ufortyfikowanych miejsc w tej części Europy. Potężny gród umiejscowiono w Poznaniu nieprzypadkowo. Tak dobrych warunków do przeprawy przez Wartę nie było dziesiątki kilometrów ani na południe, ani na północ od miasta. Do XIII wieku poznański gród stanowił ważne ogniwo w polskim systemie obronnym. Później rola Poznania jako fortu nieco zmalała. W XV i XVI wieku nikt miastu nie zagrażał, a w mieście rozkwitły handel i rzemiosło. Zaniedbano budowę fortyfikacji, a liczne wojny, które zaczęły się w połowie XVII wieku, nie oszczędziły miasta. Poznań często przechodził z rąk do rąk, płądrowały go wojska szwedzkie, rosyjskie, saskie, brandenburskie, a nawet polskie wojska konfederackie. Zmiana nastąpiła, gdy Poznań w wyniku II rozbioru stał się częścią Prus (1793 r.) oraz gdy po wojnach napoleońskich granica między pruskim a rosyjskim zaborem została przesunięta na zachód. Poznań stał się jedyną potencjalną twierdzą, która mogła uchronić Berlin w razie konfliktu z Rosją. Rozpoczęto zamienianie miasta w fortecę. Wytyczono

główny fort na Cytadeli (Fort Winiary), którego centralna część była nazywana po niemiecku Kernwerk, a XIX-wieczne miasto zamknięto w szczelnych murach twierdzy. W II połowie XIX wieku twierdzę wzmocniono budową osiemnastu fortów, które otoczyły miasto. Umocnienia rozbudowywano do końca XIX wieku, tworząc z Poznania jedną z największych budowli fortecznych w Europie, zdolną wytrzymać wieloletnie oblężenie. W tym czasie rozebrano też wewnętrzny pierścień fortyfikacji, który w związku z rozwojem techniki wojennej (przede wszystkim artylerii) przestał pełnić funkcję militarną. W jego miejscu wytyczono m.in. Dzielnice Zamkową. Poznań jako twierdza została w praktyce przetestowana tylko raz w 1945 r., kiedy to Niemcy uparcie bronili go przed nacierającymi wojskami sowieckimi. Miasta nie sposób było obronić, ale między innymi dzięki starciu pruskim fortyfikacjom Niemcy utrzymali się w Poznaniu miesiąc. Pozostałości po pruskich fortyfikacjach zostały po dziś dzień w postaci pojedynczych fortów, ruin czy największego w mieście parku – Cytadeli.

Fort II

Fort II (Stülpnagel) zbudowany został w latach 1878–1882. Jego budowa kosztowała około 2 mln ówczesnych marek. Zadaniem fortu było blokowanie odkrytego przedpoła pomiędzy linią kolei kluczborskiej a doliną Cybiny. Fort otoczony jest wałami: artyleryjskim z 13 trawersami i piechoty. Majdan (dziedziniec) podzielony jest nasypem. Obiekt otoczony są suchą fosą (szerokość 9–10 m i głębokość 9 m) o mурowanych skarpach i 3 kaponierach (czołowa i dwie barkowe). Już po niecałych dziesięciu latach przeprowadzono pierwszą modernizację obiektu wzmocniając mury budowli podziemnych, a po bokach fortu dostawiając ziemne baterie artyleryjskie ze schronami amunicyjnymi. W pierwszych dekadach XX wieku fort nie odgrywał większej roli,

dopiero w 1941 roku na Żegrzu uruchomiono oddział produkcyjny filii niemieckich zakładów lotniczych Focke-Wulf Flugzeugbau GmbH. Do fortu doprowadzono bocznice kolejową (zlikwidowaną w latach 80. XX w.), wybudowano rampę rozładowniczą, zadaszono też i zabudowano fosy. W utworzonych w ten sposób halach fabrycznych produkowano jedne z najbardziej znanych samolotów myśliwskich II wojny światowej Fw 190. Po II wojnie światowej fort był użytkowany przez wojsko, milicję, a później wykorzystywany na cele magazynowe. Od 2016 roku realizowany jest plan działań rewitalizacyjnych, podejmowanych wspólnie przez Miasto Poznań oraz Fundację FORT. Od czerwca do września 2016 roku na dziedzińcu i w pomieszczeniach Fortu odbywać się będą

liczne wydarzenia dla mieszkańców, w tym weekendowe warsztaty dla dzieci oraz wieczorne spotkania z historią i kulturą. Działania rewitalizacyjne planowane na kolejne lata służyć mają udostępnieniu przestrzeni Fortu mieszkańcom (galerie, warsztaty, pokazy, dyskusje) oraz trwałemu wpisaniu miejsca na kulturalną mapę Poznania.

Informacje o wydarzeniach na Fortcie II publikowane są systematycznie na stronie Fundacji:

- ul. Obodrzycka
- www.fundacjafort.pl
- kontakt@fundacjafort.pl

Fort III

Fort III (Graf-Kirchbach) zbudowany został w latach 1877–1881. Jest jednym z fortów typu głównego. Otoczony jest suchą fosą o długości 850 m, głębokości 5,5 m i szerokości 9 m, do której dostępu strzeże 5 kaponier: czołowa, dwie barkowe i dwie izby bojowe wewnątrz koszar. Na całej długości czoła i barków fortu rozciąga się wał artyleryjski z remizami dla 21 dział kalibru 15 i 12 cm. W centralnej części fortu znajdują się dwa dziedzińce, rozdzielone przez nasyp głównego korytarza komunikacyjnego (poterny). Fort posiada dwie prochownie wojenne mogące pomieścić 35 ton prochu. Wjazd do fortu broniły blokhauz oraz most zwodzony w bramie fortu. W kolejnych latach fort wzmocniono m.in. poprzez instalację pancernych stanowisk obserwacyjnych artylerii. Od 2011 roku fort udostępniony jest

do zwiedzania. Operatorem trasy turystycznej jest Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji im. Gen. Dyw. Ignacego Prądzińskiego. Orowadzanie z przewodnikiem umożliwia zobaczenie najważniejszych elementów fortu w części naziemnej, jak i w podziemiach. Stałe wystawy prezentują w przystępny sposób historię Twierdzy Poznań, wyposażenie armii pruskiej. W koszarach można zobaczyć, jak żyli żołnierze na forcie, gdzie stały armaty i jakiej używano amunicji. Na wale artylerii znajdziemy pancerną kopułę obserwacyjną i stanowisko z dobrze zachowanymi śladami łoża nadbrzeżnego, największego działła fortecznego Twierdzy Poznań, które miało zasięg aż 7700 metrów. Część podziemna obejmuje koszary, wielką prochownię, kaponierę barkową, schron

pogotowia podwalni artyleryjskiej oraz labirynt pomieszczeń kaponierzy czołowej, która strzegła dostępu do fosy. Grubość murów kaponierzy przekracza 3 metry.

Fort znajduje się na terenie Nowego Zoo w Poznaniu, dlatego aby go zwiedzić, oprócz biletu do Fortu należy wykupić bilet do Zoo. Trasa turystyczna czynna od początku maja do końca września (tylko w weekendy i święta), w godzinach od 11 do 18.

GODZINY WEJŚCIA Z PRZEWODNIKIEM:
12.00, 14.00, 16.00

UWAGA!!! Wycieczki szkolne, organizatorzy turystyki i grupy zainteresowane zwiedzaniem fortu w innym czasie i terminie (min. 1,5 tygodnia przed planowanym terminem zwiedzania) lub chcące dokonać rezerwacji proszone są o kontakt z koordynatorem trasy turystycznej.

CENY BILETÓW:

- 6 zł** – normalny
- 3 zł** – ulgowy
- 10 zł** – rodzinny (2+2)

Sprzedż biletów przy wejściu do Fortu, 200 m od kas Zoo.

KONTAKT:

- ul. Krańcowa 81, Nowe Zoo
- +48 518 862 581
- www.ptpf.org.pl
- fort3@ptpf.org.pl
- www.facebook.com/fort3poznan

Legenda do mapy na s. 38

teriały ikonograficzne prezentujące historię fortyfikacji poznańskich, a także pomysły na ich rewitalizację przygotowane w ramach działalności stowarzyszenia „Porozumienie dla Twierdzy Poznań”.

Zwiedzanie w każdą pierwszą niedzielę miesiąca w godz. **10.00–14.00**. Konieczne wcześniejsze zgłoszenie telefoniczne. Istnieje możliwość ustalenia zwiedzania w innym terminie. Wstęp bezpłatny.

KONTAKT:

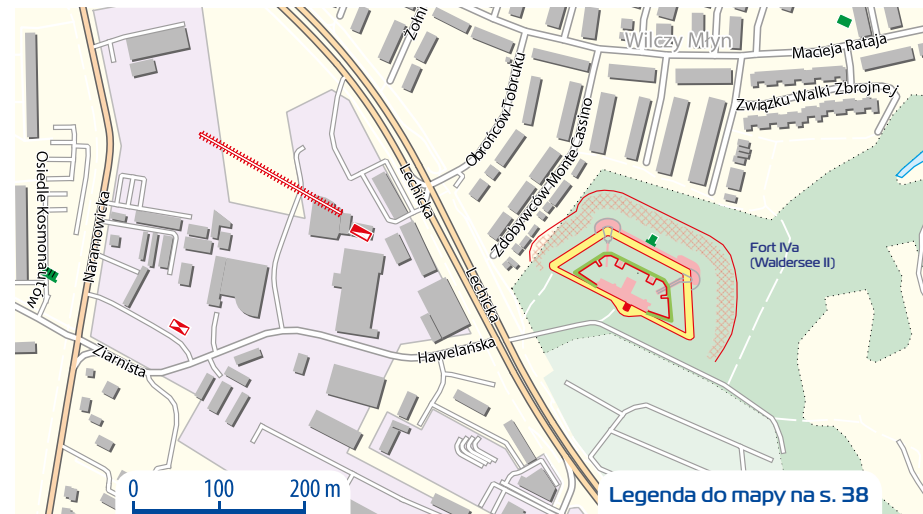
- ul. Lechicka (przy Os. Wilczy Młyn)
- +48 508 977 083
- www.fort4a.harc.pl
- www.twierdza.poznan.pl

Fort IVa

Fort IVa (Waldersee II) został zbudowany w latach 1878–1881, jest przykładem standardowego dzieła pośredniego starożytności. W roku 1888 fort został zmodernizowany poprzez wzmocnienie murów i sklepień budowli podziemnych oraz przebudowę kaponier broniących fos na nowoczesne rewersowe i połączone z dziedzińcem fortu za pomocą korytarza pod fosą. W 1945 r. w czasie działań wojennych uszkodzone zostały koszary szyi. Po odzyskaniu niepodległości wojsko polskie przeznaczyło fort na cele magazynowe. W latach 1952–1965 fort został wysadzony i częściowo rozebrany, zachował się duży fragment koszar oraz murowane części kaponier rewersowych wraz z podziemnym korytarzem. W 1997 roku fort przejęli harcerze i wspólnie z PTOP „Sala-

mandra” zabezpieczyli podziemia fortu przed niekontrolowaną penetracją i dewastacją. W podziemiach fortu co roku obserwowanych jest kilkadziesiąt osobników nietoperzy kilku gatunków, między innymi nocek duży, nocek rudy, nocek Natterera, gacek brunatny. W zabezpieczonych podziemiach znalazły one doskonale miejsce do zimowania. Trasa zwiedzania obejmuje pozostałości fortu, umocnienia z okresu przygotowania Twierdzy Poznań do obrony podczas I wojny światowej, schron dla karabinu maszynowego zbudowany przez wojsko polskie w sierpniu 1939 roku – w przededniu II wojny światowej oraz umocnienia i ślady walk z 1945 roku. W fortecznej izbie pamięci znajduje się wiele pamiątek materialnych pochodzących z lat świetności Twierdzy Poznań oraz liczne ma-

Legenda do mapy na s. 38

Fort Va

Fort Va (Bonin) został zbudowany w latach 1887–1890, w drugim etapie budowy twierdzy fortej i jest jednym z 6 fortów pośrednich nowego typu. Jest jedynym fortem z czynną (od 2012 roku) trasą turystyczną, po której

oprowadzają przewodnicy w historycznych mundurach żołnierzy pruskich z przełomu XIX i XX wieku. Zwiedzanie obiektu z profesjonalnymi przewodnikami, wąskie przejścia, czujające zjawy, przelatujące nietoperze – to jedynie przedsmak atrakcji czekających na odważnych zwiedzających. Innowacyjne podejście do oprowadzania połączone z demonstracją

zachowanych na forcie urządzeń gwarantuje niezapomniane wrażenia dla całej grupy, zaś krótka musztra wojskowa wzbogacona o naukę obsługi i podnoszenia ponad 5-tonowej konstrukcji oryginalnego pruskiego mostu zdzonego umożliwi w pełni wcielenie się w rolę świeżego rekruta wojskowego. Zwiedzanie fortu obejmuje zarówno część podziemną, jak i naziemną obiektu. Stałe wystawy prezentują w przystępny sposób historię Twierdzy Poznań, rozwój fortyfikacji oraz walki o Poznań w 1945 roku. W koszarach można zobaczyć, jak żyli żołnierze na forcie, a na wewnętrznym dziedzińcu, gdzie stały armaty i jakiej używano amunicji. W podziemiach można przejść „próbę ciemności” i zwiedzić korytarze pod fosą fortu oraz jego kaponierę barkową (wraz z działającymi elementami wyposażenia!). Obiektem admini-

struje Stowarzyszenie Miłośników Fortyfikacji „Kernwerk”, a wszystkie przychody z biletów, miejsc ogniskowych oraz imprez integracyjnych przeznaczane są na dalsze prowadzenie prac na forcie Va oraz prace zabezpieczające (przed zniszczeniem przez wandalii) oryginalnego wyposażenia na opuszczonych obiektach Twierdzy Poznań.

Zwiedzanie wyłącznie z przewodnikiem, od maja do września, we wszystkie soboty, niedziele.

GODZINY WEJŚĆ:
11.00, 12.30, 14.00, 15.30

Czas zwiedzania wynosi około jednej godziny. Po uprzednim kontakcie telefonicznym bądź mailowym dla grup zorganizowanych (minimum 15 osób) możliwe inne dni zwiedzania.

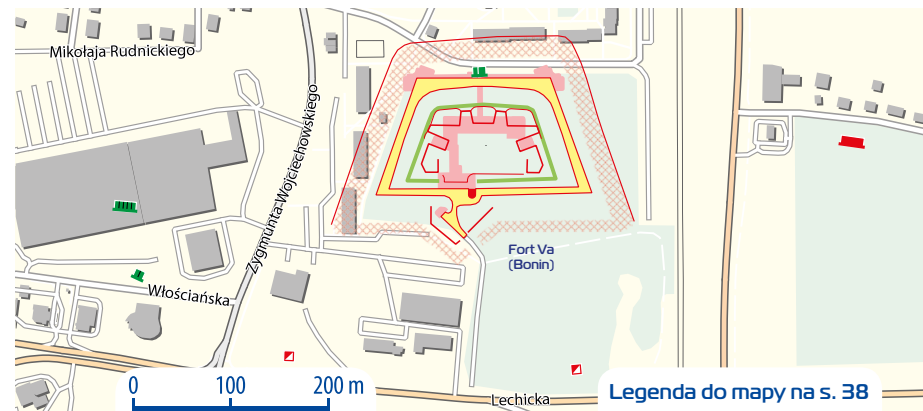
CENY BILETÓW:

8 zł – normalny
 6 zł – ulgowy

Specjalne zniżki dla stałych klientów, biur turystycznych oraz grup zorganizowanych.

KONTAKT:

ul. Lechicka (naprzeciwko CH Poznań Plaza)
 +48 506 737 222
 www.kernwerk.pl
 kontakt@kernwerk.pl

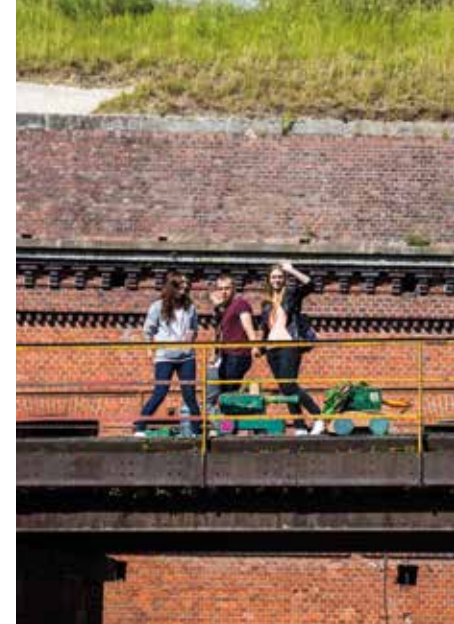
fort zajmowało wojsko, dzięki czemu należy do bardzo dobrze zachowanych.

Teren fortu jest udostępniany do organizacji eventów firmowych, szkoleń, imprez integracyjnych i okolicznościowych.

Zwiedzanie grupowe możliwe po wcześniejszym umówieniu. Zwiedzanie indywidualne raz w miesiącu wg terminów ogłaszanych na stronie internetowej i Facebooku. Zwiedzanie zajmuje ok. 1,5 godziny.

KONTAKT:

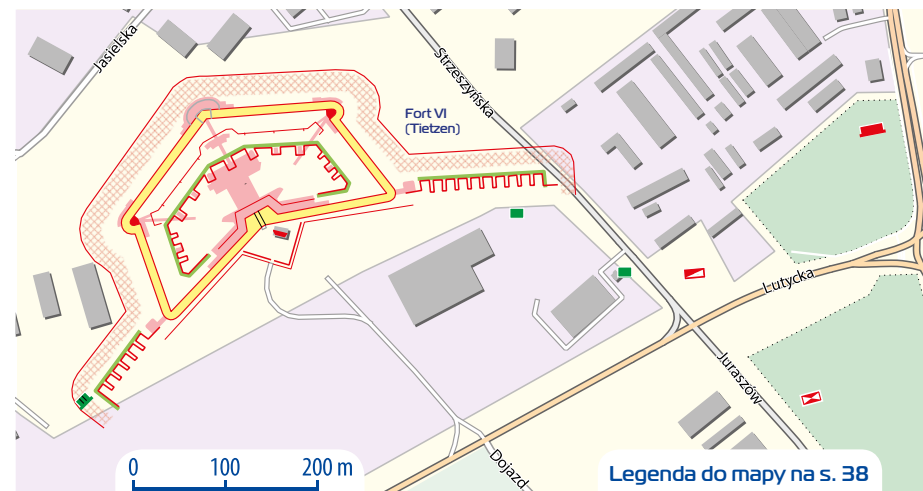
- ul. Lutycka 115 (koniec ul. Dojazd)
- +48 501 445 566
- www.fortpoznan.pl
- marcin@fortpoznan.pl
- www.facebook.com/poznan.eventplace/

Fort VI – Fort Poznań Event Place

Fort VI (Tietzen) został zbudowany zaledwie w 4 lata i oddany do użytku pruskiej armii w roku 1883, w pierwszym etapie budowy twierdzy fortowej. Jest jednym z 9 fortów typu głównego. Otoczony jest suchą fosą o długości 850 m, głębokości 6 m i szerokości 9 m, do której dostępu strzeże 5 kaponier: rewersowa na czole, dwie barkowe i dwie izby bojowe wewnątrz koszar. Na całej długości czoła i barków fortu rozciąga się wał

artylerijski z remizami dla 22 dział kalibru 15 i 12 cm. Przed stanowiskami dla armat znajduje się natomiast długi wał piechoty, służący do obrony bliskiej. W centralnej części fortu znajdują się dwa dziedzińce, rozdzielone przez nasyp głównego korytarza komunikacyjnego (poterny). Przy głównej poternie wybudowano wielką prochownię wojenną, mogącą pomieścić do 70 ton czarnego prochu składowanego w beczkach. W późniejszych latach fort wzmocniono, dobudowując na jego barkach baterie dołączone dla dodatkowych dział. Kolejne modernizacje przyniosły instalację pancernego stanowiska obserwacyjnego artylerii (PBSt wz.87). Fosa fortu nie została zadaszona, a po II wojnie światowej

Fort VII

Fort VII (Colomb) to jeden z najlepiej zachowanych fortów Twierdzy Poznań, zbudowany w latach 1876–1880, a zmodernizowany w latach 1887–1888. W 1902 r. nazwany Fortem Colomb na cześć pruskiego generała, zaś w 1931 r. przemianowany na Fort Floriana Dąbrowskiego, majora wojska polskiego. Obecnie stanowi siedzibę **Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII**, będącego oddziałem Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości w Poznaniu.

Po zajęciu Wielkopolski przez Niemców w 1939 r. w miejscu tym utworzono pierwszy na ziemiach polskich obóz koncentracyjny – „Konzentrationslager Posen”. W późniejszym czasie nazwa obozu była dwukrotnie zmieniana, początkowo na obóz przejściowy, a następnie na więzienie policji bezpieczeń-

stwa i obóz pracy wychowawczej. W 1939 r. w jednej z remiz artyleryjskich dokonano pierwszej masowej egzekucji ludności cywilnej z wykorzystaniem gazu. Obóz funkcjonował do 1944 r., zaś w latach 1944–1945 działała tu fabryka „Telefunken Gesellschaft für drahtlose Telegraphie” produkująca radiostacje na potrzeby niemieckiego wojska. Mieszczące się w Fortcie VII muzeum zajmuje się dokumentowaniem historii obozu koncentracyjnego, przede wszystkim zaś jego więźniów, Wielkopolan. Gromadzi wszelkiego rodzaju eksponaty ukazujące ich historię, takie jak dokumenty, korespondencję, zdjęcia, rysunki i przedmioty osobiste. Obecnie prezentowanych jest pięć wystaw poświęconych martyrologii Wielkopolan w okresie II wojny światowej.

Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII, oddział **Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości**.

GODZINY OTWARCIA:

1.04 – 30.09: wt. – sob. 9–17, niedz. 10–16,

1.10 – 31.03: wt. – sob. 9–16, niedz. 10–16,

1.11: 9–19, **2.11:** 10–16.

Ostatnie wejście 45 minut przed zamknięciem muzeum. Wtorek – wstęp bezpłatny.

CENY BILETÓW:

 2 zł – normalny

 1 zł – ulgowy

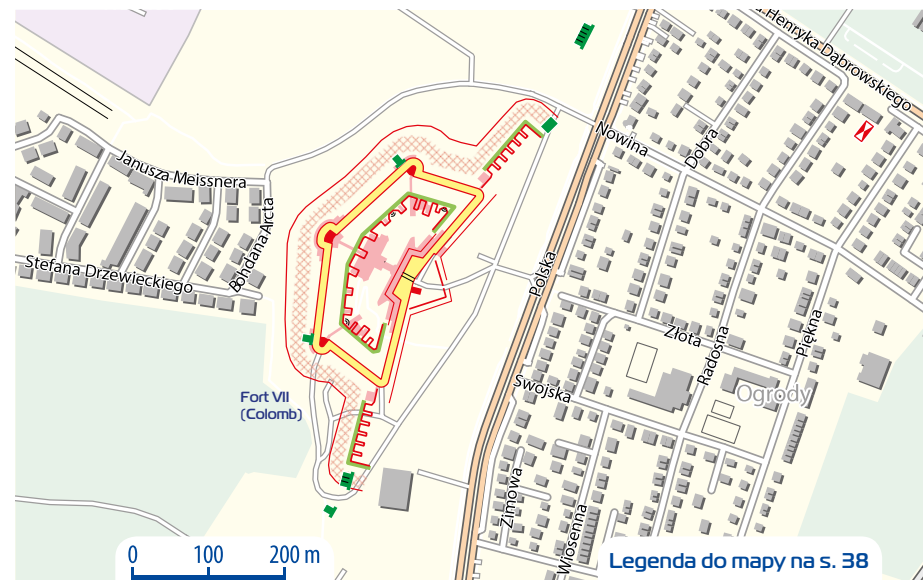
KONTAKT:

 ul. Polska

 +48 61 848 31 38

 www.muzeumniepodleglosci.poznan.pl

 www.facebook.com/muzeumfort7

Legenda do mapy na s. 38

ruchu turystycznego i od roku 2012 jest udostępniany zwiedzającym.

CENY BILETÓW:

6 zł – normalny

3 zł – ulgowy

Zwiedzanie w każdą ostatnią sobotę miesiąca w godz. **10.00–15.00**. Ostatnie wejście o godz. **14.30**.

KONTAKT:

ul. Słupska 62

+48 61 852 94 64

www.muzeumniepodleglosci.poznan.pl

Prezydencki Schron Przeciwatomowy

Przeciwatomowy schron władz miasta Poznania zaprojektowany został w 1957 roku jako obiekt Obrony Cywilnej. Do użytku oddany został prawdopodobnie w roku 1960. Przez długie lata „zimnej wojny”, w razie groźby ataku nuklearnego, był miejscem schronienia dla dowództwa Obrony Cywilnej, dla władz politycznych, administracyjnych i gospodarczych Poznania.

Obiekt miał zapewniać pełną ochronę przed skutkami ataku jądrowego i umożliwiał kierowanie za pomocą telefonów niewralgicznymi instytucjami miejskimi oraz najważniejszymi zakładami przemysłowymi. Schron mógł pomieścić do 60 osób. Miały one do dyspozycji niezależne ujęcie wody, oddzielne

zasilanie w energię wytwarzaną za pomocą agregatów prądotwórczych oraz specjalne linie telefoniczne. Urządzenia te czyniły obiekt całkowicie autonomicznym, a więc niezależnym od sieci miejskiej. Ze schronu można też było kierować obroną przeciwlotniczą Poznania i okolic oraz kierować akcjami ratowniczymi w przypadku ataku jądrowego, chemicznego lub biologicznego.

Obiekt był doskonale utajniony, świadczy o tym fakt, że ludność mieszkająca w pobliżu schronu nie miała najmniejszego pojęcia o istnieniu i przeznaczeniu budynku. Schron został odtajniony dopiero w 2006 roku i przekazany Wielkopolskiemu Muzeum Niepodległości. Przystosowano go do obsługi

Schron przeciwlotniczy w Parku Wilsona

Na terenie Parku Wilsona znajdują się trzy schrony przeciwlotnicze wybudowane w 1944 roku dla Niemców zamieszkujących wówczas luksusowe kamienice przy ulicy Matejki. Pierwszy schron znajduje się wzdłuż ulicy Matejki, kolejny przy skrzyżowaniu ulic Matejki i Berwińskiego, na wysokości budynku Radia Merkury, a trzeci wzdłuż ulicy Głogowskiej, przy Magnolii. Schron udostępniony dla zwiedzających znajduje się przy bramie od strony ulicy Matejki i ma dwa duże wejścia oraz jedno wyjście awaryjne. Składa się z szeregu wąskich i krętych pomieszczeń o łącznej długości 110 metrów. Obiekt został odkryty dopiero w roku 1998 podczas remontu Parku Wilsona i Palmiarni. W trakcie

zwiedzania schronu można posłuchać nagrań przygotowanych przez Radio Merkury, które dotyczą np. ogłaszania alarmu przeciwbombowego.

CENY BILETÓW:

🎫 **2 zł** – normalny

🎫 **1 zł** – ulgowy

🎫 **15 zł** – przewodnik

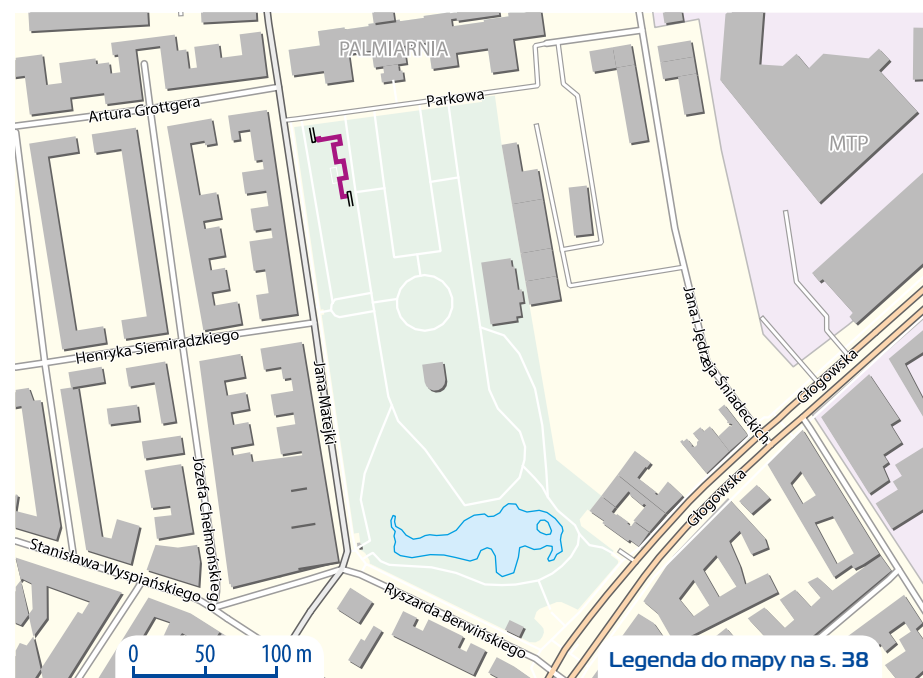
Zwiedzanie tylko z przewodnikiem.

KONTAKT:

📍 Palmiarnia Poznańska, Park Wilsona,
ul. Matejki 18

☎ +48 61 865 89 07

🌐 www.palmiarnia.poznan.pl/pl/schron-w-parku-wilsona

Legenda do mapy na s. 38

Schron zimnowojenny przy ul. Babimojskiej

Schron przy ulicy Babimojskiej w Poznaniu wybudowany został w trakcie modernizacji południowo-wschodniego odcinka Twierdzy Poznań w latach 1903–1907. Wykonano go z betonu jako kompanijny schron piechoty, składający się z 6 izb żołnierskich, pomieszczenia oficerskiego i magazynowego oraz latriny. Podczas I wojny światowej schron (jak cała poznańska twierdza) został postawiony w stan gotowości bojowej, jednak nie otrzymał szansy sprawdzenia się w boju. Podczas walk o miasto w 1945 roku nie odegrał żadnej roli, leżąc na uboczu głównych walk. W okresie zimnej wojny rozpoczęto poszukiwania skutecznego sposobu przeciwdziałania skutkom użycia broni masowego rażenia, zwłaszcza wobec

ludności cywilnej. Za jej zabezpieczenie na terytorium Polski odpowiadały najpierw formacje Terenowej Obrony Przeciwlotniczej (TOPL), następnie Powszechnej Samoobrony (PS) i w ostatnim okresie Obrony Cywilnej (OC). W poszukiwaniu bezpiecznego miejsca na koordynację tych działań zwrócono uwagę na obiekty zewnętrznego pierścienia fortecznego dawnej Twierdzy Poznań. Wybrano schron piechoty przy ulicy Babimojskiej, który przerobiono na obiekt przeciawatomowy i zaadaptowano na potrzeby Obrony Cywilnej. Teren ogrodzono i obsypano ziemią, która w pełni zakryła obiekt. Pod ziemią dobudowano kotłownię, postawiono silnik diesla z prądnicą, zmodernizowano urządzenia filtrowentylacyj-

ne, zmodyfikowano wejścia. Atrakcją schronu są relikty oryginalnego wyposażenia z czasów użytkowania obiektu przez Obronę Cywilną okresu PRL-u.

Zwiedzanie schronu w 2016 roku:

- **Dni Twierdzy Poznań 27–28.08**
w godz. 11–17: wprowadzenie historyczne co godzinę, Wspomnienie manewrów Tarcza '76;
- **Poznański wrzesień '39** – niedziela 4.09.:
godz. 11, 13, 15, 17 wprowadzenie historyczne, wstęp wolny na teren i ekspozycję o II WŚ, grupy rekonstrukcyjne przy schronie;
- **35. rocznica wprowadzenia stanu wojennego** – 11.12. w godz. 11–17: wprowadzenie historyczne co godzinę.

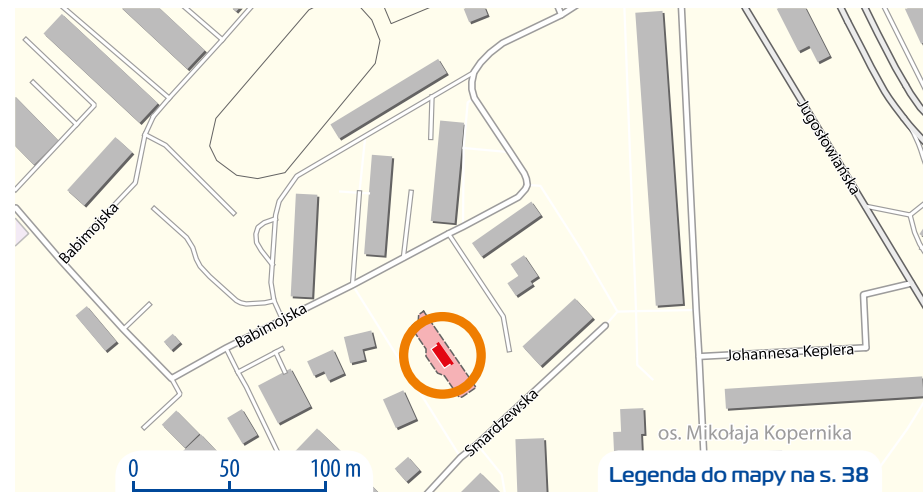
CENY BILETÓW:

- 👤 **8 zł** – normalny
- 👤 **4 zł** – ulgowy
- 👤 **20 zł** – rodzinny

KONTAKT:

- 📍 ul. Babimojska (naprzeciwko nocegów „Agrykola”)
- ☎ +48 503 092 659
- ✉ projektsschron@gmail.com
- 📘 www.facebook.com/projektsschron

Istnieje możliwość umówienia się na indywidualne zwiedzanie

Muzeum Uzbrojenia

Cytadela

W latach 1828–1842 położone na północ od Starego Miasta Wzgórze Winiarskie zostało przekształcone przez władze pruskie w potężny Fort Winiary (Cytadela). Fort stał się wówczas najistotniejszym elementem opasującego miasto-twierdzą pierścienia fortyfikacji. Twierdza poligonalna straciła swoje znaczenie po wybudowaniu w latach 70. XIX wieku nowego pierścienia fortów wokół miasta. Na przekór swemu przeznaczeniu, aż do czasu II wojny światowej, Cytadela nie była miejscem działań zbrojnych. Po niemieckiej napaści na Polskę we wrześniu 1939 roku obsadzili ją oddziały Wehrmachtu. W lutym 1945 roku stała się ostatnim punktem oporu niemieckiej załogi Festung Posen. W trakcie walk uległa wówczas częściowemu zniszczeniu. Po wojnie zdecydowano o rozbiórce

fortu, a cegły z rozbiórki Cytadeli posłużyły odbudowie Poznania. Obecnie Cytadela to rozległy park o powierzchni ok. 100 ha, popularne miejsce spacerów i aktywnego wypoczynku. Na Cytadeli znajdują się liczne pomniki, rzeźby plenerowe (m.in. „Nierozpoznani” Magdaleny Abakanowicz). Południowo-zachodni stok wzgórza zajmują zespół cmentarzy wojskowych, wojennych i wyznaniowych. Spoczywają tam m.in. żołnierze polegli podczas II wojny światowej (Cmentarz Wojenny Wspólnoty Brytyjskiej, Cmentarz Wojenny Armii Czerwonej, Cmentarz Bohaterów Polskich). Najstarszą z nekropolii jest XIX-wieczny cmentarz parafii św. Wojciecha. W pozostałościach twierdzy mieszczą się Muzeum Uzbrojenia oraz Muzeum Armii „Poznań”.

Muzeum Uzbrojenia mieści się w dobudowanym w 1872 roku schronie dawnego Laboratorium Wojennego. Pierwotnie wytwarzano tu proch i elaborowano pociski, później służył on jako magazyn amunicji. W oryginalnie zachowanym wnętrzu schronu znajduje się ekspozycja militariów, dokumentów, zdjęć, planów oraz relikwii pochodzących z zabudowy fortecznej Twierdzy Poznań. Największą atrakcją tutejszej stałej ekspozycji stanowi plenerowy park sprzętu wojskowego z kilkunastoma pojazdami wojskowymi, samolotami, helikopterami, czołgami, licznymi armatami, działami i moździerzami. Najstarsze eksponaty pochodzą z początku XIX wieku. Na szczególną uwagę zasługują radzieckie czołgi z okresu II wojny światowej, sławna wyrzutnia raketowa BM-13N „Katiusza” na podwoziu amerykańskiej ciężarówki Studebaker; US-6 oraz samochody. Na ekspozycji pokazane są też konstrukcje powojenne, wycofane z uzbrojenia wojska polskiego, m.in. samoloty Ił-28, Su-20, Jak-12M, śmigłowiec SM-1 oraz czołgi T-55A i T-72.

Muzeum Armii „Poznań” zajmuje ocalały po 1945 roku korytarz kazamatowy, zwany obecnie Małą Służą, a będący faktycznie Estakadą Zachodnią Fortu Winiary. Estakada Zachodnia służyła do komunikacji pomiędzy Fortem Winiary a zbudowanym na

Muzeum Uzbrojenia

Muzeum Armii Poznań

końcu Małej Śluzy Fortem Wojciecha (Hake). Tworzył ją stromy podjazd oskarpowany od zachodu murem oporowym. Przejście w poprzek estakady umożliwiła Brama Cmentarna, usytuowana u podnóża Wzgórza Winiarskiego. Muzeum gromadzi pamiątki historyczne i militaria związane z udziałem Armii „Poznań” w kampanii wrześniowej 1939 r. Ekspozycja stała placówką pt. „Wierni przysiędze” przypomina szlak bojowy tej armii ze szczególnym uwzględnieniem bitwy nad Bzurą (9–16 IX 1939) i postaci jej dowódcy gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby.

Muzea są oddziałami **Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości**.

.....
CENY BILETÓW:

- 6 zł** – normalny
- 3 zł** – ulgowy

Bilet upoważnia do wejścia do obu muzeów.
W piątki wstęp bezpłatny.

.....
GODZINY OTWARCIA:
wt. – sob.: 9.00–16.00
niedz.: 10.00–16.00

.....
KONTAKT:

- www.muzeumniepodleglosci.poznan.pl
- +48 61 820 45 03
Muzeum Armii „Poznań”
- bzura@muzeumniepodleglosci.poznan.pl
Muzeum Uzbrojenia
- cytadela@muzeumniepodleglosci.poznan.pl
- www.facebook.com/muzeumuzbrojenia

Legenda do mapy na s. 38

interpretacji dziedzictwa. W nowoczesnych przestrzeniach multimedialna i interaktywna ekspozycja opowiada o losach Ostrowa Tumskiego i początkach polskiej państwowości.

.....
 Śluza jest dostępna bezpłatnie w ramach godzin otwarcia Bramy Poznania.

.....
GODZINY OTWARCIA:
 wt. – pt. 9.00–18.00,
 sob. – niedz. 10.00–19.00

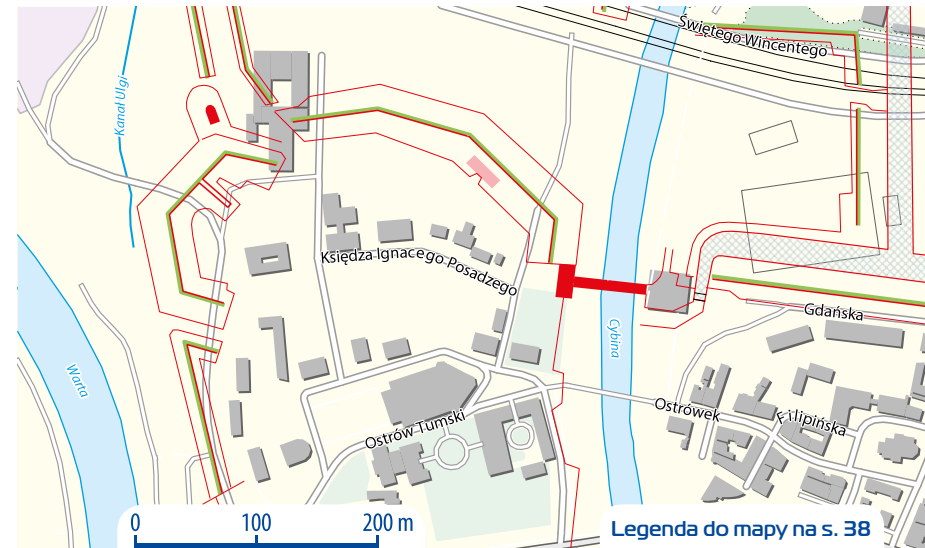
.....
KONTAKT:
 ☎ +48 61 647 76 00
 🌐 www.bramapoznania.pl

Śluza Katedralna

Śluza Katedralna (Jaz Katedralny), będąca jedną z pierwszych budowli hydrotechnicznych twierdzy poligonalnej, wchodziła w skład umocnień Ostrowa Tumskiego. Zrealizowana w zasadniczej części w latach

1834–1838 służyła do spiętrzenia wód Cybiny i stworzenia obszaru zalewowego wzdłuż wschodniego boku Cytadeli Tumskiej, pomiędzy Ostrowem Tumskim a Ostrówkiem i Śródką. Zapewniała także komunikację między Tumem oraz Śródką, był to bowiem obronny most 9-przęsłowy – jedyne wojskowe połączenie Ostrowa Tumskiego z dzielnicami i umocnieniami prawobrzeżnymi. Sam jaz został rozebrany w latach dwudziestych XX wieku. Zachowany przyczółek zachodni śluzy jest jedyną znaczącą pozostałością twierdzy poligonalnej w Poznaniu. Obecnie jest połączony kładką z Bramą Poznania – Interaktywnym Centrum Historii Ostrowa Tumskiego. Wykorzystuje się go jako przestrzeń dla wystaw czasowych. Brama Poznania to pierwsze w Polsce centrum

zachowany układ pomieszczeń, wentylację, odrestaurowany tunel ucieczkowy oraz służę główną.

CENY BILETÓW:
od **0** do **5 zł**

KONTAKT:

📍 ul. Małachowskiego 2/1a
 📞 +48 603 803 079
 🌐 www.werbank.pl
 📘 www.facebook.com/werbankKozlowski

GODZINY OTWARCIA:

pon. – pt. 10.00–19.00 po wcześniejszym umówieniu oraz w trakcie trwających wystaw.

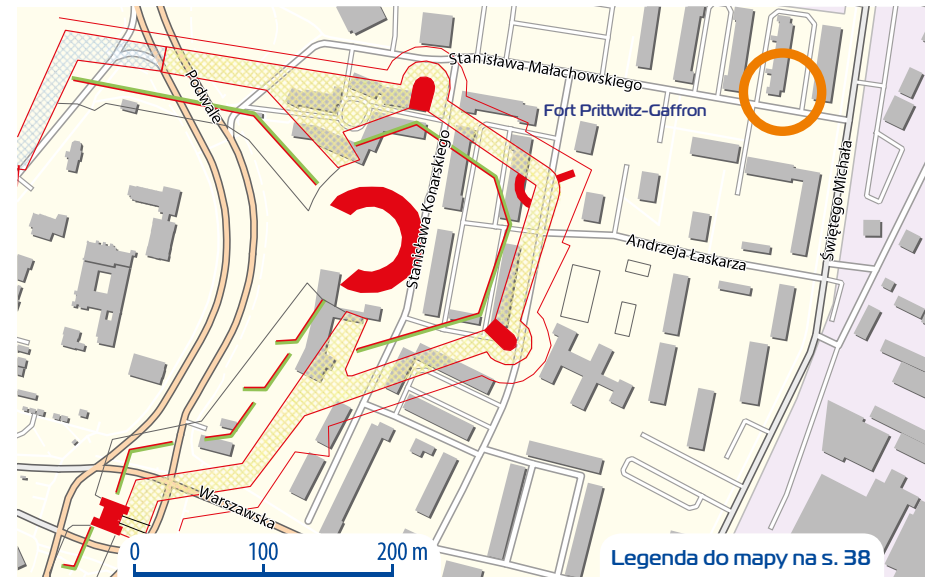
Galeria Werkbank

Galeria Werkbank to propozycja dla ceniących niebanalne doświadczenia. Mieści się ona w dawnym schronie przeciwlotniczym. Ten zabytkowy obiekt, po generalnym remoncie, z zachowanymi historycznymi detalami to jedyne takie miejsce w Poznaniu, łączące sztukę z historią.

W latach 30. XX w. na obszarze Komandorii, na terenie bezpośredniego przedpola dawnego Fortu Prittwitz-Gaffron, wybudowano nowoczesne osiedle mieszkaniowe dla pracowników Zakładów Przemysłowych „Centra”.

Na początku lat 40. niemiecka administracja zorganizowała w pomieszczeniach pod południową i północną częścią budynku schrony przeciwlotnicze dla mieszkańców nazywane LSR (niem. Luftschutzräume). Wzmocniono stropy, zainstalowano toalety

i umywalkę. Pomieszczenia zostały zaopatrzone w urządzenia filtrowentylacyjne, ławki dla ludności i inne wyposażenie przewidziane w instrukcji dla tego typu obiektów. Do schronu wchodziło się przez służę tworzoną przez dwoje stalowych drzwi. Schron zaczął pełnić swoją praktyczną funkcję od kwietnia 1944 r., czyli od momentu, gdy Poznań stał się celem bombardowań alianckich. W styczniu 1945 r. w pomieszczeniach schronu zorganizowano punkt opatrunkowy dla żołnierzy niemieckich rannych podczas walk z Armią Czerwoną. Po wojnie schron zachował swoją funkcję ochronną. Administrowanie obiektem przejęła Obrona Cywilna, adaptując go i modernizując na potrzeby schronu przeciwatomowego. W roku 2014 schron przeszedł gruntowny remont i dziś można oglądać oryginalnie

Legenda do mapy na s. 38

Pub Fort Colomb

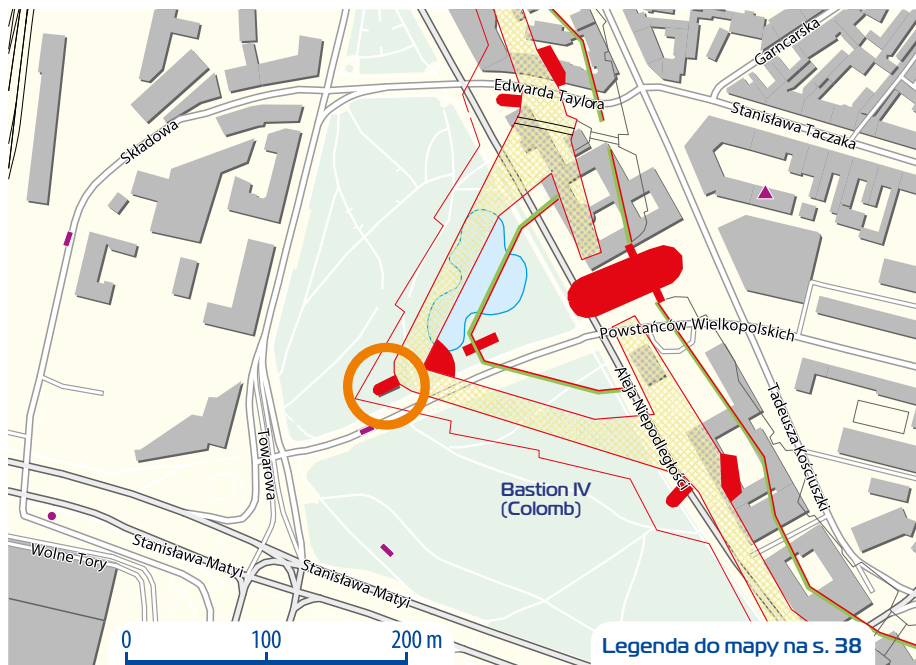
Jedyny zachowany element lewobrzeżnego pierścienia twierdzy poligonalnej to wybudowany w roku 1854 blokhauz drogi krytej bastionu Colomb. Blokhauzy były to obiekty przeznaczone do obrony ogniowej krytych dróg fortów, znajdujące się na czele fortu i przystosowane do samodzielnej obrony, spełniały także funkcję schronu dla żołnierzy. Obiekt był przez wiele lat prawie całkowicie zasypywany, a dolne kondygnacje zalane wodą. Po zakończeniu prac renowacyjnych w 1999 roku w pomieszczeniach blokhauzu urządzono pub Fort Colomb. Podczas renowacji obiektu zachowane zostały wszystkie mury pierwotnej fortyfikacji. Blokhauz jest budowlą dwukondygnacyjną, z czterema gankami minerskimi. Na obwodzie górnej kondygnacji rozmieszczone są strzelnice broni ręcznej

oraz wyciągi gazów prochowych. Wokół fortu odtworzono przebieg skarp ziemnych. Zewnętrzne schody prowadzą do dna fosy i zachowanych drzwi łączących ją z blokhauzem.

.....
 W każdy weekend Fort Colomb organizuje darmowe koncerty rockowe lub występy DJ-ów. Organizuje również imprezy zamknięte z rezerwacją miejsc dla firm i nie tylko.
 .....

GODZINY OTWARCIA:
pon. – sob. od 13.00, niedz. od 17.00

KONTAKT:
 ul. Powstańców Wlkp. przy parku
 im. Karola Marcinkowskiego
 +48 609 990 282
www.fortcolomb.pl
info@fortcolomb.pl
www.facebook.com/fortcolomb

Hotel ForZa oraz Restauracja Fortezza

Trzygwiazdkowy hotel ForZa to połączenie ponad 100-letniego schronu z nowoczesną architekturą. Dziewiętnastowieczny schron, będący częścią Twierdzy Poznań, stał się najważniejszym elementem i sercem konstrukcji całego obiektu.

Schron powstał w latach 1887–1888 – w założeniu mieścić kompanię piechoty, czyli 250 żołnierzy. W praktyce sześć pomieszczeń obiektu (o wymiarach 7,5 x 4 m i wysokości 2,5–3 m) mogło pomieścić więcej, bo aż po 50 osób w każdej z izb. Konstrukcja schronów była ceglana, wzmocniona warstwą amortyzacyjną piasku i warstwą betonu wymieszanego z tłuczniem kamiennym. Dziś po tych wzmocnieniach nie ma śladu. Schron

oczyszczono i odrestaurowano, by odsłonić ceglane, pruskie mury. Pod okiem konserwatora odnowione fragmenty zabytkowych pozostałości wkomponowano w nowoczesną architektoniczną bryłę. Z jednej strony na Gości czeka interesujący, modernistyczny budynek, z drugiej natomiast odwiedzający będą mieli okazję zobaczyć oryginalne fragmenty fortyfikacji, co pozwoli poczuć niezwykłą atmosferę tego miejsca. Przeszłość podkreślono zarówno w elementach architektonicznych, jak i w samej nazwie obiektu. Na dachu schronu przygotowano zielony taras, natomiast przed wejściem do Restauracji – ogród. Hotel ForZa do dyspozycji Gości oddaje łącznie 24 komfortowo wyposażone pokoje. W każdym z nich

znajdują się elementy nawiązujące do historii tego miejsca – zdjęcia schronów, fortów i bunkrów z różnych krajów Europy oraz samolotów, czołgów, amunicji i artylerii. Natomiast na hotelowych korytarzach umieszczono tabliczki z historycznym opisem Twierdzy Poznań. Restauracja Fortezza serwuje dania kuchni włoskiej, bawarskiej i wielkopolskiej.

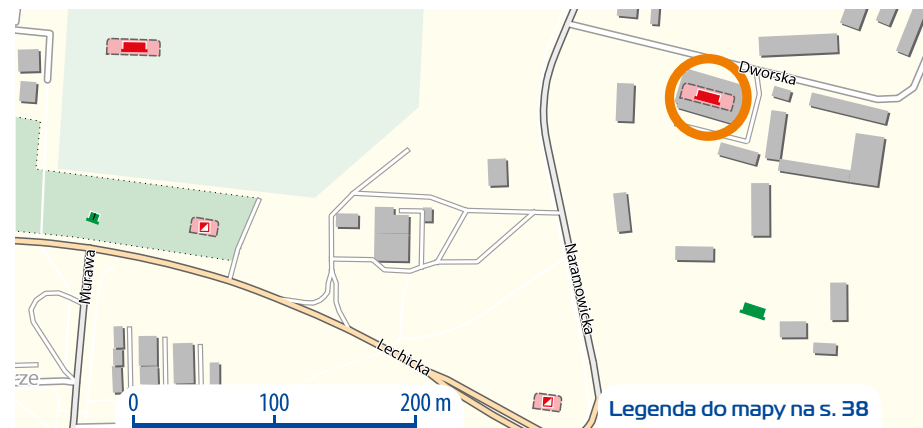

KONTAKT:

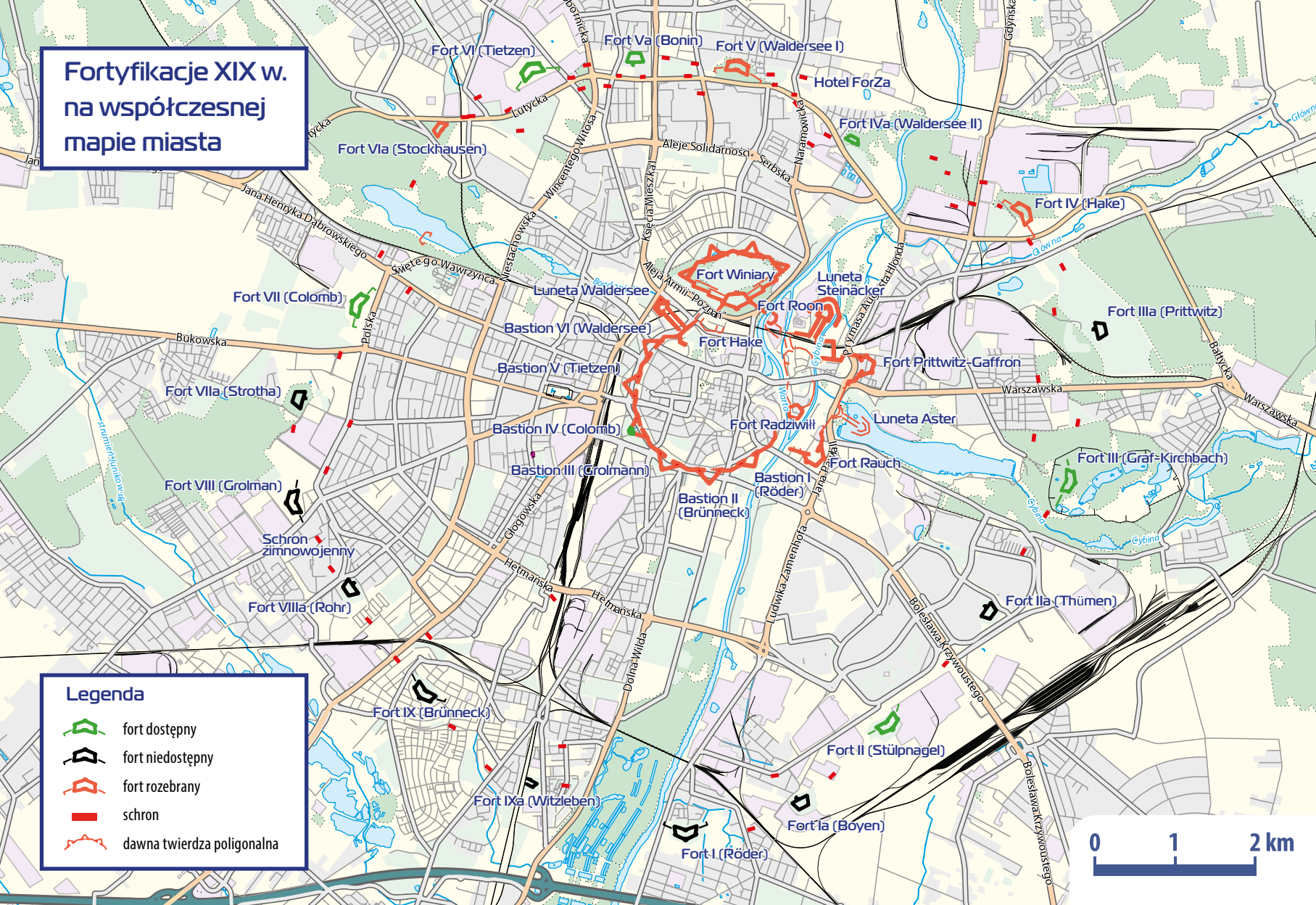
- ul. Dworska 1
- +48 61 821 36 66
- www.hotelforza.pl, www.fortezza.pl
- recepcja@hotelforza.pl
- manager@fortezza.pl

GODZINY OTWARCIA RESTAURACJI:

- pon. – sob. 13.00–22.00
- niedziela 13.00–21.00

Fortyfikacje XIX w. na współczesnej mapie miasta

Legenda

- fort dostępny
- fort niedostępny
- fort rozebrany
- schron
- dawna twierdza poligonalna

Mały słowniczek pojęć z dziedziny fortyfikacji

blokhauz – schron bojowy służący do obrony bliskiej miejsc taktycznie ważnych

droga kryta – droga pomiędzy przeciwskarpą a stokiem bojowym, zabezpieczona przed obserwacją nieprzyjaciela i służąca do przemieszczania wojsk

fort – nowożytny, zamknięte złożone dzieło obronne o zamkniętym, regularnym zarysie, przeznaczone do obrony okrojonej; poszczególne części fortu to: **czoło** – część przednia, **barki** – części boczne, **szyja** – część tylnia

fosa (rów forteczny) – sztuczne zagłębienie, stanowiące przeszkodę dla przeciwnika; fosa najczęściej jest oskarpowana, czyli obustronnie obmurowana; strona wewnętrzna to **skarpa**, natomiast zewnętrzna to **przeciwskarpa**

kaponiera – budowla przeznaczona do prowadzenia ognia bocznego wzdłuż fosy, w jednym lub w dwóch kierunkach; w zależności od usytuowania dzieli się na **wewnętrzne** – zbudowane przy skarpie i **zewnętrzne** – zbudowane przy przeciwskarpiu (**kaponiera rewersowa**)

kazamata – sklepiony schron o znacznej wytrzymałości

majdan – dziedziniec wewnętrzny

plac broni – miejsce przeznaczone na zbiórkę wojsk przed wypadem na przedpole

poterna – podziemny chodnik komunikacyjny

remiza artyleryjska – schronienie przed ostrzałem artyleryjskim dla dział oraz dla ich obsługi

wał – sztuczny nasyp ziemny; stok zewnętrzny to **skarpa**, krawędź szczytu to **korona**

Twierdza poligonalna

W latach 1828–1869 zbudowano w Poznaniu rozległą twierdzę poligonalną mającą ogromny wpływ na rozwój miasta. Składała się ona z dużego fortu na Wzgórzu Winiarskim (Cytadeli), umocnień na prawym brzegu Warty (Ostrów Tumski, rejon Miasteczka, Piotrowa, Komandorii i Śródkki) oraz rdzenia na jej lewym brzegu (wzdłuż obecnych ulic Kościuszki, Królowej Jadwigi i Kazimierza Wielkiego oraz Alei Niepodległości). Od lat 70. XIX wieku znaczenie militarne umocnień poligonalnych coraz bardziej malało, gdyż główna linia obronna została przeniesiona na zewnętrzne forty.

Twierdza fortowa

Wynalezienie nowych materiałów wybuchowych oraz gwałtowny rozwój artylerii w latach 60. XIX wieku sprawiły, że umocnienia takie jak poznańska twierdza poligonalna stały się przestarzałe. Z tego względu, doceniając strategiczne znaczenie miasta, w 1872 roku zakwalifikowano je do twierdz I kategorii, przewidzianych do daleko posuniętej rozbudowy. Modernizacja miała polegać na realizacji pierścienia samodzielnych fortów w myśl nowej koncepcji fortyfikacji – systemu fortowego ześrodkowanego, opartego na pierścieniu samodzielnych dzieł przystosowanych do obrony okrojonej. W rezultacie w pierwszym etapie w latach 1876–1883 zbudowano dziewięć standardowych artyleryjskich fortów głównych (I–IX) oraz trzy dzieła pośrednie (IVa, VIa, IXa) wraz z siecią dróg fortecznych oraz systemem zieleni maskującej. W latach 1887–1890 wzniesiono kolejne sześć fortów pośrednich oraz różnego typu schrony.

Legenda do map

- fosa sucha
- fosa wodna
- przedfosa / przeszkoda
- budowla widoczna
- budowla ukryta
- wał artyleryjski / główny
- korona wału
- schron artyleryjski
- schron artyleryjski dla 2 baterii
- schron amunicyjny
- schron piechoty
- wartownia / schron mobilizacyjny

Redakcja

Poznańska Lokalna Organizacja Turystyczna
pl. Kolegiacki 17, 61-841 Poznań
www.poznan.travel, www.forty.poznan.travel

Mapa: © użytkownicy OpenStreetMap openstreetmap.org

Rysunki obiektów – Jacek Biesiadka

Zdjęcia: Łukasz Gdak (str. 26–27), Mariusz Forecki (str. 23), Igor Uciński (str. 21),
M. Walkowiak (str. 5), Marek Zakrzewski (str. 6–17, 19, 20, 22–26), PLOT, archiwum obiektów

IV Dni Twierdzy Poznań

27-28 VIII 2016

www.DniTwierdzyPoznan.pl

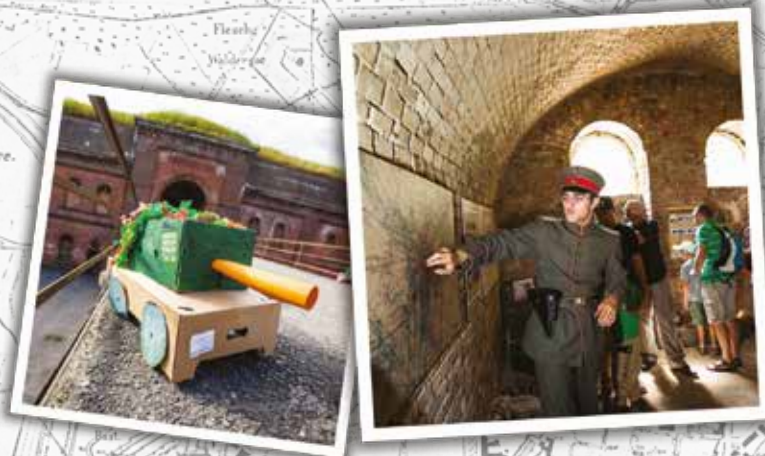

foto: Marek Zakrzewski / PLOT

Poznańska Lokalna Organizacja Turystyczna wraz z partnerami zaprasza na czwartą edycję **Dni Twierdzy Poznań**.

Podczas dwudniowego święta miłośników architektury militarnej i historii będzie można odwiedzić forty III, IVa, Va, VI oraz VII, muzea na Cytadeli, Służę Katedralną, Rezerwat Archeologiczny Genius Loci, Makiety Dawnego Poznania, schrony przeciwlotnicze z czasów II wojny światowej, schron piechoty przy ul. Babimojskiej oraz Prezydencki Schron Przeciwatomowy.

Dodatkowe atrakcje to wycieczki z przewodnikami w mundurach, rekonstrukcje, pokazy sprzętu wojskowego i wojskowa kuchnia.

Między obiektami będą kursowały autobusy Linii Fortecznej.

www.forty.poznan.travel